

УДК 94:341.485(=411.16)(497.11)"1941/1945"(083.81)
314.117-058.65(=411.16)(497.11)"1941/1945"(083.81)

DOI <https://doi.org/10.31212/tokovi.2018.2.cve.89-118>

Оригинални научни рад

Примљен: 3. 10. 2017.

Прихваћен: 25. 5. 2018.

Драган ЦВЕТКОВИЋ
Музеј жртава геноцида, Београд
vecadzigy@yahoo.com

Холокауст као екстремни облик страдања цивила окупиране Србије – нумеричко одређење и квантитативна анализа

Апстракт: Рад представља покушај да се на основу делимично ревидираног пописа „Жртве рата 1941–1945“ прикаже страдање јеврејске заједнице са територије окупиране Србије, компаративно приказано са губицима цивила других националности, првенствено српске. У раду су упоредно разматрани територијална припадност страдалих Јевреја и припадника других националности, њихова полна, старосна и професионална структура, те околности њиховог страдања.

Кључне речи: холокауст, окупирана Србија, Јевреји, Срби, становништво, региони, полна, старосна и професионална структура, концентрациони логори

Војни слом Краљевине Југославије и њена подела која је уследила нису значили и крај рата на том простору, а још мање престанак страдања њеног становништва. Отпор окупацији је довео до јачања терора који су спроводиле окупационе силе, а све супротности и антагонизми који си постојали у предратном друштву у рату су досегли врхунац и довели до међунационалних сукоба. Изразито комплексни рат вођен на простору Југославије, са више зараћених страна различитих интереса, исказао се као ослободилачки, антифашистички, национални, грађански, револуционарни, идеолошки, верски и при томе је проузроковао масовно страдање цивилног дела популације, са учесталим чињењем ратних злочина, злочина геноцида и злочина

који су имали готово све одлике геноцида, што је посебно било изражено на простору НДХ. Холокауст је био само најекстремнији облик спроведеног злочина геноцида.¹

У Србији под немачком војноуправном командом (даље окупирана Србија) спроведени холокауст је био део процеса уништења Јевреја који је спроводила нацистичка Немачка. Као такав је представљао јединствену појаву.² Једна од његових специфичности на овој територији је била повезаност, често и испреплетеност, са масовним страдањем другог становништва окупиране Србије, првенствено Срба и Рома, тако да није увек лако разлучити када се холокауст одвијао као независни процес, а када је био део општег страдања цивила у окупираној Србији. Испреплетеност страдања је била најучљивија у масовним стрељањима током прве године рата.

Холокауст у окупираној Србији је као тема истраживања присутан у домаћој и иностраној историографији, или као централна тема или, чешће, као узгредни, односно споредни или пратећи део.³

1 Yehuda Bauer, „Is the Holocaust explicable“, *Израелско-српска научна размена у проучавању холокауста / Israeli-Serbian academic exchange in Holocaust research*, ур. Јован Мирковић, (Београд: Музеј жртава геноцида, 2008), 149.

2 Опширније видети у: Bauer, „Is the Holocaust explicable“, 147–167.

3 Од важнијих наслова о холокаусту видети: Бранислав Божовић, *Страдање Јевреја у Београду 1941–1944*, (Београд: МЖГ, 2012); Cristopher Browning, „The final Solution in Serbia. The Semlin Judenlager. A case Study“, *Yad Vashem Studies XV*, (Jerusalem, 1983), 55–90; Krisofer Brauning, „Konačno rešenje u Srbiji – Judenlager na Sajmištu – studija slučaja“, *Jevrejski istorijski muzej Zbornik 6*, (Beograd, 1992), 407–428; Walter Manoschek, „Serbien ist Judenfrei“. *Militarsche Besatzungspolitik und Judenvernichtung in Serbien 1941/42*, (Minhen: R. Oldenburg, 1993); Valter Manošek, *Holokaust u Srbiji, Vojna okupaciona politika i uništavanje Jevreja 1941–1942*, (Beograd: Službeni list SRJ, 2007); Menachem Shelach, „Sajmište – an extermination camp in Serbia“, *Holocaust and Genocide Studies*, Vol. 2, No. 2 (1987), 243–260; Ženi Lebl, *Do „konačnog rešenja“: Jevreji u Beogradu 1521–1942 (Bis zur „Endlösung“: Juden in Belgrad)*, (Belgrad: Čigoja, 2001); Milan Ristović, *У погледу за уточиштем. Југословенски Јевреји у бекству од холокауста 1941–1945*, (Beograd: Službeni list SRJ, 1998); Jaša Romano, *Jevreji Jugoslavije 1941–1945 žrtve genocida i učesnici narodnooslobodilačkog rata*, (Beograd: JIM, 1980); Драган Цветковић, „Холокауст у Србији (немачко окупационо подручје) – нумеричко одређење и квантитативна анализа“, *Токови историје* 3/2017, 111–142; Драган Цветковић, „Logori Topovske šupe i Sajmište kao centralna mesta holokausta u Okupiranoj Srbiji – numeričko određenje i kvantitativna analiza“, *Istorija 20. veka* 1/2018, 69–92; Небојша Озимић, *Јевреји у логору на Црвеном крсту*, (Ниш: Народни музеј Ниш, 2014). О страдању Јевреја, Срба и других народа опширније видети: Milan Koljanin, *Nemački logor na beogradskom Sajmištu 1941–1944*, (Beograd: ISI, 1992); Ljubodrag Dimić, Milan Ristović, „Uvodna studija“, u: *Logor Banjica – logoraši*,

Досадашњим сазнањима о страдању Јевреја окупиране Србије потребно је додати истраживање које би обрадило унутрашњу структуру претрпљених губитака јеврејске заједнице и упоредити је са претрпљеним губицима осталих националности, те истаћи сличности и разлике међу њима. Рад има за циљ да покуша да одреди територијалну припадност страдалих Јевреја и припадника других националности (првенствено Срба као најбројнијих), временске распоне њихових страдања, да установи разлике у претрпљеним губицима у зависности од присутности у становништву и завичајне припадности, да утврди и упореди полну, старосну и професионалну структуру претрпљених губитака, те да утврдити околности њиховог страдања. Компаративним приказом страдања цивила јеврејске, српске и других националности би се проширила и допунила постојећа сазнања, потврдиле неке назнаке изнете у претходним истраживањима, али и отворила нека нова питања, те указало на смер будућих истраживања. Рад настао на основу делимично ревидираног пописа „Жртве рата 1941–1945“ из 1964. године⁴ има за циљ да бар делом одговори на поставељни задатак.

objavljeni izvori, ur. Branka Prpa, (Beograd: Istorijski arhiv Beograda, 2009), 009–049; Sima Begović, *Logor Banjica 1941–1945*, (Beograd: ISI, 1989); Stanoje Filipović, *Logori u Šarpcu*, (Novi Sad: SUBNOR SR Srbije, 1967); Небојша Озимић и др., *Жртве лагер Ниша (1941–1944)*, (Ниш: Музеј града Ниша, 2014); Мирослав Миловановић, *Немачки концентрациони логор на Црвеном крсту у Нишу и стрељање на Бубњу*, (Београд: ИСИ, СУБНОР Ниша и ИРО Народна књига, 1983); Branislav Miša Popov, *Nemački zatvori i koncentracioni logori u Banatu 1941–1944*, (Beograd: ISI, 1992); Tomislav Žugić, Miodrag Milić, *Jugosloveni u koncentracionom logoru Aušvic 1941–1945*, (Beograd: ISI, 1989); Бранислав Божовић, *Специјална полиција у Београду 1941–1944*, (Београд: Завод за уџбенике, 2014). За краћи преглед значајнијих радова у истраживању холокауста до 2000. године видети: Милан Кољанин, „Истраживање холокауста у Југославији“, *Израелско-српска научна размена*, 264–273; Јован Ђулибрк, *Историографија холокауста у Југославији*, (Београд: ПБФ и ИТИ, 2011).

- 4 Архив Југославије (АЈ), Фонд 179, „Попис жртве рата 1941–1945“; Архив Музеја жртава геноцида (АМЖГ), Фонд Жртве рата 1941–1945, База података Жртве рата 1941–1945. - Пописом „Жртве рата 1941–1945“ из 1964. године, који је рађен према тадашњој административној подели на републике и покрајине, утврђен је број од 13.023 страдала Јевреја са територије СР Србије, од којих је 9.488 потицало из Војводине, 3.461 из уже Србије и 74 са КиМ. Процењена обухватност пописа била је 56–59% од оних које је требало пописати. Savezni zavod za statistiku, *Žrtve rata 1941–1945, Rezultati popisa*, (Beograd, 1966; reprint 1992), 4–23. Опширније о попису „Жртве рата 1941–1945“ видети у: Dragan Cvetković, „Gubici pripadnika partizanskog pokreta sa teritorije Jugoslavije 1941–

На триторији на којој је касније формирана окупирана Србија, према попису становништва из 1931, живело је 3.824.516 становника⁵ у десет географских региона⁶ неједнаких величина и демографског потенцијала.⁷ На окупираној територији Срби су са 85,06% представљали најбројинији део популације.⁸ Са минималном заступљеношћу у становништву будуће окупиране територије (0,33%) Јевреји су, према попису становништва из 1931, највећим делом били концентрисани у Београду и околини (62,51%), нешто

1945“, (doktorska disertacija, Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet, Odeljenje za istoriju, 2016), 6–10.

- 5 Пошто попис становништва 1941. није урађен због избијања рата, сви прорачуни за бројност становништва окупиране Србије и појединих региона и градова урађени су на основу пописа становништва из 1931. године. *Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931. godine*, knjiga I: Prisutno stanovništvo, broj kuća i domaćinstava, (Beograd: Državna štamparija, 1937).
- 6 Регионе треба посматрати искључиво као географске целине пошто они у том периоду нису постојали као административне јединице и настали су из потребе да се у раду лакше сагледа страдање становништва, те омогући компаративно приказивање претрпљених губитака. Региони су обухватили општине или њихове делове према административној подели из 1964. године.
- 7 Београдски регион 9,40% (359.699 становника), Банат 15,31% (585.549), осталих осам региона (северозападна Србија, део западне Србије, централна Србија, североисточна Србија, део источне Србије, део југозападне Србије, део јужне Србије, део КиМ) 75,28% (2.879.268).
- 8 Према попису становништва из 1931. године на територији коју је заузела окупирана Србија живело је 85,06% Срба (3.253.249 – у овај број укључени су Црногорци и Македонци које није било могуће издвојити), 3,87% Немаца (148.186), 2,69% Мађара (103.067), 1,50% Албанаца (57.547), 0,89% Словака (34.001), 0,80% Муслимана (30.805), 0,79% Хрвата (30.433), 0,33% Јевреја (12.648), 0,26% Словенаца (10.119), 3,78% осталих и непознатих (144.462). Сви прорачуни националне структуре у тексту су рађени на основу *Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931. godine*, knjiga II: Prisutno stanovništvo prema veroispovesti, (Beograd: Državna štamparija, 1938), затим публикација: *Demografska statistika, Stanovništvo predratne Jugoslavije po veroispovesti i maternjem jeziku po popisu od 31-III-1931. god., pregled po srezovima*, (Beograd: Državni statistički ured Demokratske Federativne Jugoslavije, 1945), *Демографска статистика Становништво по вероисповести и матерњем језику по попису од 31-III-1931 године, Србија са Војводином и Косово-Метохијом, Преглед по општинама*, (Београд: Државни статистички уред Демократске Федеративне Југославије, 1945).

мање од трећине их је живело у Банату (29,39%) и дванестина у осталих осам региона окупиране територије (8,10%).⁹

Рат вођен на територији окупиране Србије, између више зарађених страна различитих идеолошких опредељења, аспирација и интереса, који се манифестовао као ослободилачки, антифашистички, грађански, национални, верски, револуционарни, проузроковао је губитке међу цивилним становништвом. Страдање цивила је трајало током читавог рата, али се одвијало са различитом динамиком.

Табела 1 – Окупирана Србија – динамика страдања цивила

Окуп. Србија - цивили	Укупно	1941.	%	1942.	%	1943 – 1945.	%
Укупно	55.830	20.342	36,43	10.177	18,23	25.311	45,33

АМЖГ, База података „Жртве рата 1941–1945“

Терор спровођен над цивилима у покушају сузбијања устанка и застрашивања становништва проузроковао је да је трећина свих страдалих изгубила живот у првој години рата.¹⁰ Слом устанка у оку-

⁹ Према попису становништва из 1931. године, од 12.648 Јевреја са територије окупиране Србије у Београдском региону их је живело 7.906, у Банату 3.717 и у осталих осам региона 1.025. У Управи града Београда је живело 8.936 припадника јеврејске заједнице, од којих је 507 било настањено у Панчеву, а 523 у Земуну, па их према ратној подели територије треба посматрати као банатске (у оквиру окупиране Србије) односно сремске (НДХ) Јевреје. Ако се посматра само територија града Београда у Управи града Београда (мања територија од Београдског региона), Јевреји су представљали 3,31% становништва. *Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931. godine*, knjiga II, VIII–XII. Пошто попис становништва предвиђен за 1941. годину због избијања рата није обављен, приликом посматрања територијалног распореда Јевреја у ратном периоду, треба у обзир узети миграције током претходне деценије у оквиру националног корпуса, првенствено ка Београду, како Јевреја са ове територије тако и сународника са подручја читаве Југославије (највише из Македоније и БиХ), што је у извесној мери нарушило приказану територијалну структуру.

¹⁰ Поред напред наведених дела, о страдању становништва Србије опширније видети у: Венцеслав Глишић, *Терор и злочини нацистичке Немачке у Србији 1941–1944*, (Београд: Институт за историју радничког покрета Србије, 1970); Станиша Бркић, *Име и број, Крагујевачка трагедија 1941*, (Крагујевац: Спомен парк Крагујевачки октобар, 2007); Силивија Крејаковић, *Идентитети жртава стрељаних у Краљеву октобра 1941*, (Београд: МЖГ, 2013); Станоје Фили-

пираној Србији у позну јесен 1941. довео је до постепеног смањења терора над цивилима, па су претрпљени губици у 1942, години и поред разбуктавања грађанског рата, били упола мањи него у претходној години.¹¹ У последње три године рата живот је изгубило мање од половине страдалих цивила окупиране територије.¹²

Ратом су биле погођене све националне групе заступљене у становништву окупиране Србије.¹³ Препознати као носиоци отпора окупацији и због тога изложени терору, али и идеолошки подељени и међусобно сукобљени, Срби су претрпели највеће губитке: четири петине свих губитака цивила. Немачким расним законима унапред одређени за уништење, Јевреји са територије окупиране Србије¹⁴ су представљали деветину претрпљених губитака. У разнородној гру-

повић, „Немачки злочини у Јадру 1941. године“, *Јадар у прошлости*, ур. Петар Бојић и др., (Лозница: Музеј Јадра, 1990), 497–575; Miodrag Milić, *Jugosloveni u koncentracionom logoru Mathauzen*, (Beograd: ISI, 1992), Nikola Živković, *Ratna šteta koju je Nemačka učinila Jugoslaviji u drugom svetskom ratu*, (Beograd: ISI, 1975).

- 11 Заправо, ако се у обзир узме период трајања рата у те две године, онда је претрпљени губитак цивила у 1942. био реално 2,66 пута мањи него у претходној години. Иако номинално мањи, претрпљени губици цивила у 1941. су у односу на губитке у последње три године рата збирно били реално 2,86 пута већи.
- 12 Просечна стопа смртности у последње три године рата је, с обзиром на период трајања рата у њима, била изједначена са 1942. годином, с тим што је удео страдалих цивила у 1943. био 1,17 пута већи него у претходној, а у последњој години рата реално 1,64 пута мањи него у 1944.
- 13 Приликом анализе страдања становништва узети су у обзир они њени становници који су у тренутку избијања рата имали пребивалиште на подручју које је постало окупирана Србија. На тој територији током рата губили су животе и грађани из других делова подељене Југославије, углавном Срби који су ту нашли уточиште од прогона у свом завичају, а који нису ушли у исказани збир страдалих. Са друге стране, треба имати у виду да је део становништва Србије који је живео у њој почетком рата напустио ову територију и вратио се у свој завичај, од којих је део тамо изгубио живот и они су ушли у исказани губитак.
- 14 У обзир су узети Јевреји који су били југословенски држављани, односно Јевреји који су у предратном периоду живели на територији на којој је успостављена немачка окупациона управа. Поред њих су на територији окупиране Србије страдали и Јевреји из других делова Југославије, као и Јевреји из европских земаља који су се као легални имигранти, „нежељени туристи“ или избеглице нашли на њеној територији и поделили судбину домаћих Јевреја, али нису урачунати у исказани губитак. Опширније о избеглим Јеврејима видети: Milan Ristović, „Jugoslavija i jevrejske izbeglice 1938–1941“, *Istorija 20 veka* 1/1996, 21–43; *Kladovo transport*, ур. Andrej Mitrović, (Beograd: JIM, 2006).

пи осталих и непознатих националности, који су чинили дванаестину губитака, највеће страдање су претрпели муслимани и Роми.¹⁵

Табела 2 – Окупирана Србија – динамика страдања цивила

Окупирана Србија - цивили	Укупно	Срби	%	Јевреји	%	Остали и непознати	%
Укупно	55.830	44.770	80,19	6.254	11,20	4.806	8,61

АМЖГ, База података „Жртве рата 1941–1945“

У комплексном и изразито слојевитом рату какав је вођен на територији окупирани Србије, губици које су претрпеле различите националности нису увек били у складу са њиховом заступљеношћу у становништву.

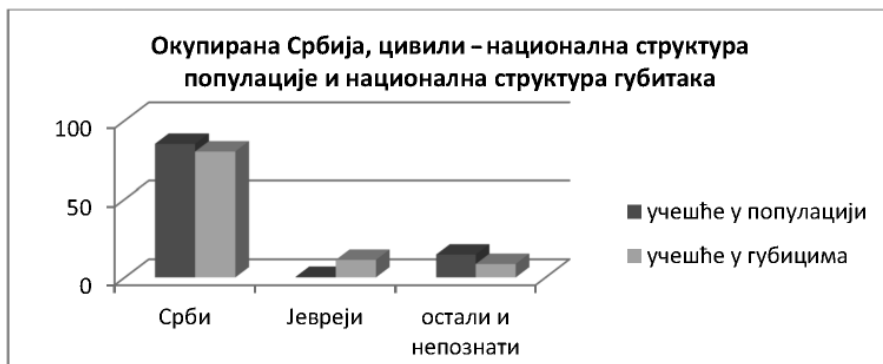
Табела 3 – Окупирана Србија, цивили – учешће у популацији и учешће у губицима према националној припадности

Окупирана Србија - цивили	Учешће у популацији	Учешће у губицима
Срби	85,06	80,19
Јевреји	0,33	11,20
Остали и непознати	14,61	8,61

Попис становништва 1931; АМЖГ, База података „Жртве рата 1941–1945“

15 Пописом „Жртве рата 1941–1945“ из 1964. године Роми нису третирано као посебна национална група, већ су, у случају посматране територије, углавном навођени као Срби или Муслимани, а у мањем броју као Албанци. Један од циљева ревизије пописа коју спроводи Музеј жртава геноцида је отклањање те грешке идентификовањем страдалих припадника ромске заједнице. Опширније о страдању Рома са територије окупирани Србије видети у: Milovan Pisari, *Stradanje Roma u Srbiji za vreme holokausta*, (Beograd: Forum za primenjenu istoriju, 2014).

Графикон 1

Срби су, као највећа национална група, имали учешће у губицима цивила које је било незнатно мање од њиховог учешћа у становништву (1,06 пута), док су припадници осталих и непознатих националности имали 1,70 пута мању заступљеност. Са друге стране, у холокаусту уништена јеврејска заједница претрпела је губитке 33,94 пута веће од њихове заступљености у популацији окупиране Србије. Губици међу цивилима које су претрпели Срби били су 7,16 пута већи од губитака Јевреја, али су с обзиром на заступљеност два народа у становништву окупиране територије, губици Јевреја били реално 36 пута већи.

Промењиве ратне околности у окупираној Србији битно су утицале на страдање њених цивила. Динамика претрпљених губитака цивила различитих националности и њихово учешће у губицима током рата нису били константни.

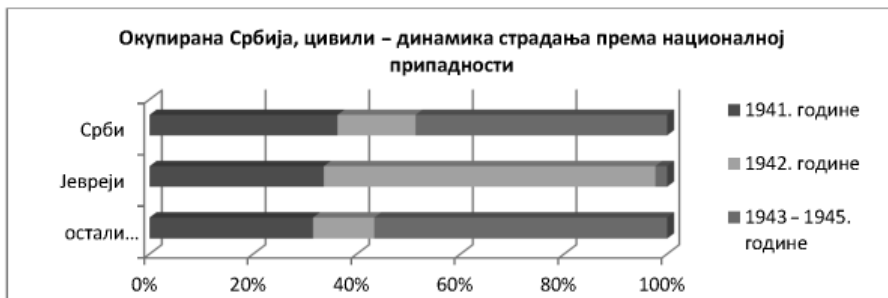
Табела 4 – Окупирана Србија – динамика страдања према националној припадности

Окупирана Србија - цивили	Укупно	1941.	%	1942.	%	1943 – 1945.	%
Срби	44.770	16.723	37,35	5.602	12,51	22.445	50,13
%	80,19	82,21	//	55,04	//	88,68	//
Јевреји	6.254	2.103	33,62	4.007	64,07	144	2,30
%	11,20	10,34	//	39,37	//	0,57	//

Остали / непознати	4.806	1.516	31,54	568	11,82	2.722	56,64
	8,61	7,45	//	5,58	//	10,75	//
Укупно	55.830	20.342	36,43	10.177	18,23	25.311	45,33

АМЖГ, База података „Жртве рата 1941–1945“

Графикон 2

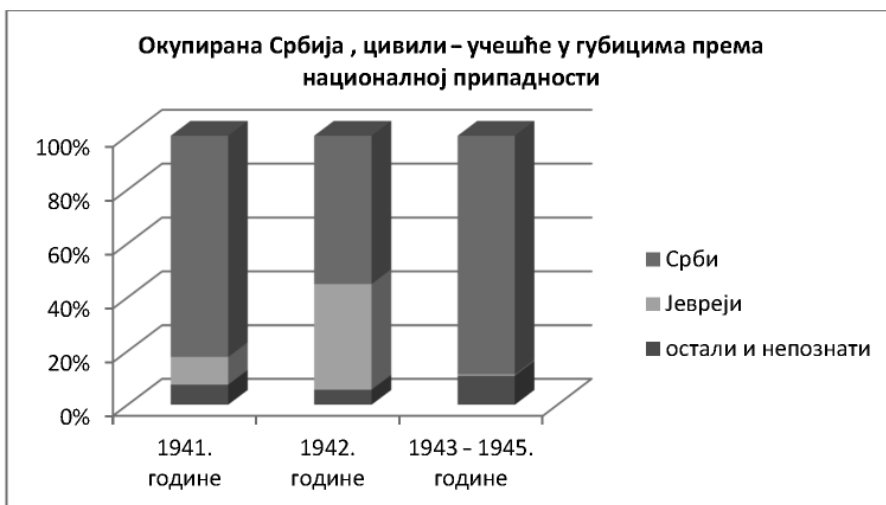

Страдање цивила са територије окупиране Србије отпочело је првог дана рата бомбардовањем Београда и настављено је до ослобођења Србије, односно краја рата.¹⁶ Спровођење унапред планиране прве фазе холокауста у окупираној Србији временски се поклопило са мерама репресалија које је немачки окупатор предузео у циљу сузбијања устанка у Србији. Масовна стрељања цивила Срба, Јевреја, Рома и припадника осталих националности која су кулминирала у јесен 1941. године проузроковала су губитак од готово две петине укупно страдалих Срба и по трећине Јевреја и припадника осталих националних група. Слом устанка у Србији, напуштање њене територије главнине јединица, војног и политичког руководства партизанског покрета, те пасивизирање Равногорског покрета, довели су до попуштања репресије над народом и смањења терора, тако да је у 1942. губитак који су претрпели Срби и припадници осталих и непознатих националности, и поред жртава у грађанском рату, био 2,98

¹⁶ Цивили Србије су страдали и након њеног ослобођења у јесен 1944. године, било да се радило о онима који су губили животе у концентрационим логорима широм неослобођеног дела Европе или грађанима Србије који су се нашли у још увек неослобођеном делу Југославије, било да се радило о жртвама грађанског рата и револуционарног терора у Србији.

односно 2,67 пута мањи него у претходној години.¹⁷ Са друге стране, холокауст је спровођен по утврђеној динамици и није било смањења страдања Јевреја у 1942. години, те им је реални губитак био једнак као у претходној години.¹⁸ Удео Јевреја страдалих у 1942. у односу на укупни губитак ове националности је био 5,12 пута већи од удела Срба страдалих у истом периоду у односу на укупни губитак цивила те националности. Холокауст је на територији окупиране Србије практично био окончан до краја 1942,¹⁹ док је страдање Срба и припадника осталих националности настављено до краја рата.

Графикон 3

У холокаусту страдали Јевреји су у укупним губицима цивила окупиране Србије имали различито учешће током рата. Њихова заступљеност у губицима цивила 1941. је била приближно једнака

17 Ако се у обзир узму периоди трајања рата у ове две године, онда је губитак који су претрпели Срби и припадници осталих и непознатих националности у 1942. години био реално 3,98 односно 3,56 пута мањи него у 1941. години.

18 Номимално је губитак Јевреја у 1942. био двоструко већи, али је, с обзиром на периоде спровођења холокауста у њима, губитак био реално изједначен.

19 У страдању у последње три године рата живот су изгубили малобројни Јевреји утамничени у логору Бањица и они припадници јеврејске заједнице који су неуспешно покушали да уточиште пронађу на другим територијама подељене Југославије или у иностранству.

њиховом учешћу у укупним губицима,²⁰ као што је то био случај и са другим националностима. Кулминација холокауста у 1942. години, уз смањене губитке других националности,²¹ довела је до тога да су Јевеји представљали две петине страдалих цивила у тој години и њихово учешће у губицима је било 119,30 пута веће од њихове заступљености у популацији.²² Њихово учешће у губицима 1942. је било 3,81 пута веће него у претходној години. Пошто је питање Јевреја у окупираној Србији практично било „коначно решено“ у 1942. години, у складу са немачким плановима, њихово учешће у губицима цивила у наредном периоду рата је било занемарљиво (69,07 пута мање него у претходној години), али је и даље било 1,73 пута веће од њихове заступљености у популацији окупиране територије.

Рат је са промењивим интензитетом вођен на читавој територији окупиране Србије и проузроковао је губитке цивилног становништва у свим њеним деловима, али не у једнакој мери. Губитак који је претрпео Београдски регион је био двоструко већи од удела у становништву који је тај регион имао, Баната двоструко мањи, док је у осталих осам региона био изједначен. Пртрпљени губици у различитим деловима окупиране територије нису били једнаки код свих националности које су их настањивале.²³

20 Учешће Јевреја у губицима цивила прве године рата било је 31,33 пута веће од њихове заступљености у становништву окупиране Србије.

21 Учешће Срба у губицима цивила 1942. је било смањено за трећину (33,05%) и било је 1,49 пута мање у односу на претходну годину, док је учешће осталих и непознатих националности било 1,33 пута мање.

22 Претрпљени губитак Јевреја у 1942. години је био 1,40 пута мањи од губитка Срба, али је, с обзиром на заступљеност два народа у становништву окупиране територије, био реално 184,11 пута већи.

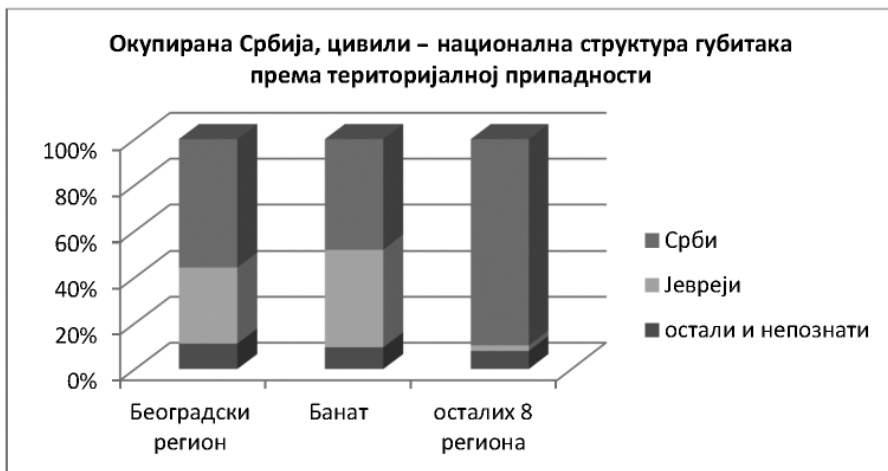
23 **Београдски регион:** 82,67% Срба (297.349), 3,85% Хрвата (13.939), 1,65% Словенаца (5.944), 3,97% Руса, Словака, Чеха (14.273), 0,77% Муслимана (2.763), 1,66% Мађара (5.966), 0,27% Албанаца (961), 2,95% Немаца (10.598), 2,20% Јевреја (7.906); **Банат:** 43,97% Срба (257.471), 0,59% Хрвата (3.433), 16,35% Мађара (95.760), 20,57% Немаца (120.450), 5,29% Словака (31.000), 0,63% Јевреја (3.717), 17,35% осталих и непознатих (101.618); **осталих осам региона:** 93,72% Срба (2.698.429) 0,04% Јевреја (1.025) и 6,24% осталих (179.814).

Табела 5 – Окупирана Србија – национална структура губитака цивила према територијалној припадности

Окуп. Србија - цивили	Укупно	Београдски регион	%	Банат	%	остал. 8 региона	%
Срби	44.770	5.853	13,07	1.970	4,40	36.947	82,53
%	80,19	55,76	//	48,49	//	89,71	//
Јевреји	6.254	3.484	55,71	1.782	28,49	988	15,78
%	11,20	33,19	//	42,96	//	2,40	//
Остали/непоз.	4.806	1.160	24,14	396	8,24	3.250	67,62
	8,61	11,05	//	9,55	//	7,89	//
Укупно	55.830	10.497	18,80	4.148	7,43	41.185	73,77

АМЖГ, База података „Жртве рата 1941–1945“

Графикон 4

Табела 6 – Окупирана Србија, Јевреји – учешће у популацији региона и учешће у губицима према територијалној припадности

Окупирана Србија - Јевреји	Учешће у популацији региона	Учешће у губицима региона
Београдски регион	2,20	33,19
Банат	0,63	42,96
Осталих 8 региона	0,04	2,40

Попис становништва 1931; АМЖГ, База података „Жртве рата 1941–1945“

Као најбројнији народ у свим деловима окупиране територије Срби су представљали највећи део страдалих цивила, али њихово учешће у губицима није у свим регионима било у складу са њиховом заступљеношћу у становништву.²⁴ У холокаусту страдали Јевреји су чинили две петине губитака цивила у Банату, трећину у Београду²⁵ и четрдесетдруги део губитака у осталих осам региона. Они су у свим деловима окупиране Србије представљали несразмерно велики део губитака. У односу на заступљеност у популацији региона, учешће Јевреја у губицима цивила је било 15,09 пута веће у Београдском региону и 68,19 односно 60 пута веће у Банату односно у осталих осам региона окупиране територије. Тиме су губици које су претрпели Јевреји Београдског региона били реално 22,37 пута већи од губитака тамошњих Срба, док су губици Јевреја из Баната и осталих осам региона окупиране Србије били реално 61,76 односно 62,68 пута већи.

Другачији распоред величина делова националних корпуса који су настајивали регионе окупиране Србије условио је и разлике у величини претрпљених губитака. Тако је готово три петине страдалих Јевреја потицало из Београдског региона, више од четвртине из Баната и готово шестина из осталих осам региона. Са друге стране, осмина стардалих Срба је потицала из Београдског региона, а четири петине из осталих осам региона, уз мали део страдалих из Баната.²⁶

24 У односу на учешће у популацији региона, заступљеност Срба у губицима је у Банату била 1,10 пута већа, у осталих осам региона је била изједначена, док је у Београдском региону била 1,48 пута мања.

25 Поред чињенице да су Јевреји представљали трећину губитака цивила Београдског региона, односно две петине губитака Баната, њихово страдање није остало укорењено као сећање у колективној свести суграђана. Разлоге за то треба тражити, са једне стране, у дугогодишњем идеолошки обојеном и свесно креираном тумачењу прошлости, са везивањем претрпљених губитака искључиво за контекст народноослободилачког рата и револуције. Са друге стране, на то је утицала потпуна промена демографске структуре становништва главног града убрзаним и масовним насељавањем људи са простора читаве Југославије, односно колонизацијом Баната у послератном периоду. Новопридошли становници су са собом донели историјско сећање на жртве свога завичаја, а неретко су, свесно или несвесно, били укључени у идеолошки обојено тумачење и интерпретирање прошлости, те креирање митова који су одговарали тадашњем (али и каснијем) политичком естаблишменту.

26 Губици цивила српске националности из Београдског региона били су 1,43 пута већи од њиховог удела у националном корпусу Срба са окупиране територије, Баната 1,80 пута мањи, док је удео у губитку страдалих из осталих осам региона био изједначен са њиховом заступљеношћу у националном корпусу.

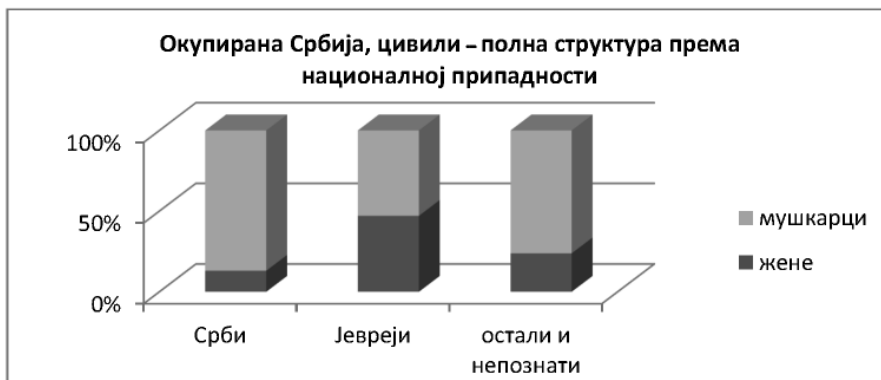
У изразито комплексном, а по карактеристици тоталном рату, какав је вођен на територији окупиране Србије, губитке су претрпели припадници оба пола, што је посебно било видљиво међу страдалим цивилима. Шестину укупних губитака цивила са окупиране територије чиниле су жене. Полна структура страдалих цивила различитих националности није била једнака.

Табела 7 – Окупирана Србија, цивили – полна структура губитака према националној припадности

Цивили ОС - пол	Укупно	Срби	%	Јевреји	%	Остали и непознати	%
мушкарци	45.918	38.943	84,81	3.313	7,21	3.662	7,96
%	82,25	86,98	//	52,97	//	76,20	//
жене	9.912	5.827	58,79	2.941	29,67	1.144	11,54
%	17,75	13,02	//	47,02	//	23,80	//
укупно	55.830	44.770	80,19	6.254	11,20	4.806	8,61

АМЖГ, База података „Жртве рата 1941–1945“

Графикон 5

Плански уништавани као народ у целини, Јевреји су имали готово изједначено учешће полова у губицима.²⁷ Жене су међу страдалим Србима представљале осмину претрпљених губитака цивила и четвртину код припадника осталих и непознатих националности. Учешће жена међу страдалим Јеврејима је било 3,61 пута веће него у губицима Срба и 1,97 пута веће него код припадника осталих и непознатих националности.

Срби су са пет шестина представљали апсолутно доминантну групу у губицима цивила мушког пола са окупиране територије, док су међу њима Јевреји чинили четрнаести део страдалих. Тиме је њихов губитак међу мушкарцима био 11,76 пута мањи од губитака Срба, али је, с обзиром на заступљеност два народа у становништву, губитак Јевреја био реално 21,92 пута већи од губитка мушкараца српске националности. Међу страдалим женама са територије окупиране Србије Јеврејке су чиниле нешто мање од трећине губитака. Њихов губитак је, с обзиром на учешће два народа у становништву, био реално 130,18 пута већи од претрпљеног губитка жена српске националности. Удео Јеврејки међу страдалим женама је био 4,11 пута већи од удела који су Јевреји имали међу страдалим мушкарцима.

27 Међу преживелим Јеврејима Југославије 1946. године жене су чиниле 51,71%, а мушкарци 48,29%. David Perera, „Neki statistički podaci o Jevrejima u Jugoslaviji u periodu od 1938. do 1965. godine“, *Jevrejski almanah 1968–1970*, (Beograd, 1971), 140. Овај однос није нужно примењив и на Јевреје са територије окупиране Србије, али је индикативан за разумевање претрпљених губитака. Непознато је колико је преживелих Јевреја са територије коју је заузимала окупирана Србија. Према постојећим подацима од 27. 9. 1946. године, са територије уже Србије преживело је 2.422 Јевреја, а њима треба придодати и онај део преживелих са територије АП Војводине (3.729) који је потицао из Баната, да би се приближно добио увид у број преживелих за територију која је приближно једнака територији окупиране Србије. Perera, „Neki statistički podaci o Jevrejima“, 136. Наравно, ове податке треба узети са критичком дистанцом, пошто сви после рата у Србији пријављени Јевреји нису нужно били и њени становници у предратном периоду, што отвара могућност мањих одступања. Са друге стране, треба имати у виду да се сви преживели Јевреји нису вратили у Србију, већ да је део директно отишао за Палестину, односно касније формирану државу Израел, а да је део остао и наставио тј. отпочео живот у европским или прекоокеанским земљама. Опширније о репатријацији Јевреја у послератном периоду видети у: Mladenka Ivanović, *Jevreji u Jugoslaviji (1944–1952), Kraj ili novi početak*, (Beograd: INIS, 2009).

Рат вођен на територији окупиране Србије погодио је њено друштво у целини, па самим тиме и грађане свих старосних доби.²⁸ Старосна структура претрпљених губитака показује да су две трећине страдалих цивила (69,01%) припадалезрастима између 15 и 44 године старости. Бруталност рата вођеног на окупираној територији огледа се у страдању цивила узраста млађих од 15 и старијих од 65 година, који су заједно представљали деветину укупних губитака (10,96%). Старосна структура страдалих цивила различитих националности није била једнака.

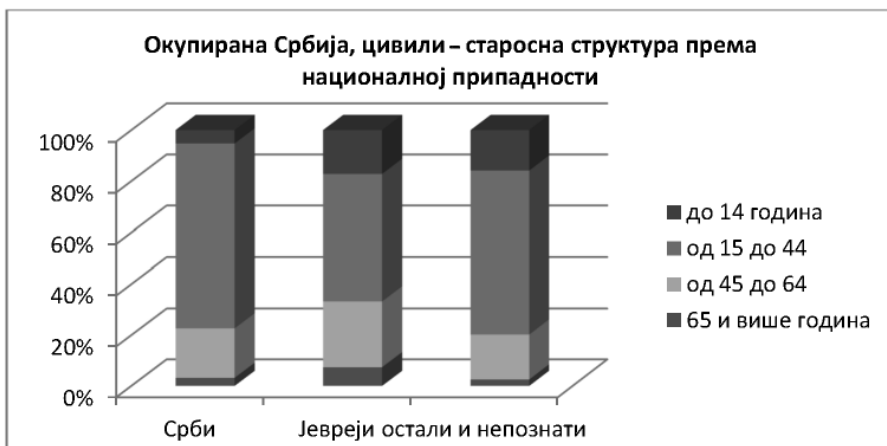
28 Старосна структура становништва окупиране Србије може се само приближно одредити на основу пописа становништва из 1931. године. При томе треба имати у виду промене у демографској и старосној структури становништва у предратном периоду, првенствено раст становништва Београда, као центра који је привлачио младе било на школовање или као радну снагу, као и промене током рата (одвођење у заробљеништво припадника Војске Краљевине Југославије, који су представљали велики део становништва окупиране Србије узраста између 18 и 40 година). Према попису становништва из 1931, узраст до 14 година који су 1941. имали 10 до 24 године на територији Управе града Београда чинили су 20,22%, у Дунавској бановини их је било 30,57% и Моравској бановини 35,17% (према просечној вредности узрасти између 5 и 14 година који су 1941. имали 15 до 24 године на територији Управе града Београда чинили су 14,44%, у Дунавској бановини их је било 21,83% и Моравској бановини 25,12%), узрасти између 15 и 24 године који су 1941. имали 25 до 34 године на територији Управе града Београда чинили су 25,09%, у Дунавској бановини их је било 18,37% и Моравској бановини 18,79%, узрасти између 25 и 34 године који су 1941. имали 35 до 44 године на територији Управе града Београда чинили су 22,61%, у Дунавској бановини их је било 16,43% и Моравској бановини 16,10%, узрасти између 35 и 44 године који су 1941. имали 45 до 54 године на територији Управе града Београда чинили су 14,53%, у Дунавској бановини их је било 11,77% и Моравској бановини 10,48%, узрасти између 45 и 54 године који су 1941. имали 55 до 64 године на територији Управе града Београда чинили су 9,23%, у Дунавској бановини их је било 10,22% и Моравској бановини 8,58%, узрасти између 55 и 64 године који су 1941. имали 65 до 74 године на територији Управе града Београда чинили су 4,97%, у Дунавској бановини их је било 6,52% и Моравској бановини 5,73% и узрасти старији од 65 година који су 1941. имали 75 и више година или су већ преминули на територији Управе града Београда чинили су 3,33%, у Дунавској бановини их је било 6,09% и Моравској бановини 5,27%. *Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. 3. 1931. godine*, knjiga III: Pristupno stanovništvo po pismenosti i starosti, (Beograd: Državna štamparija, 1938), 5, 6, 12.

Табела 8 – Окупирана Србија, цивили – старосна структура
губитака према националној припадности

Цивили ОС - узраст	Укупно	Срби	%	Јевреји	%	Остали и непознати	%
до 14	4.031	2.309	57,28	972	24,11	750	18,60
%	7,41	5,25	//	17,17	//	15,90	//
15 до 24	13.129	11.355	86,49	778	5,92	996	7,59
%	24,15	25,81	//	13,74	//	21,11	//
25 до 34	12.077	10.099	83,62	932	7,72	1.046	8,66
%	22,21	22,96	//	16,47	//	22,17	//
35 до 44	12.317	10.251	83,23	1.095	8,89	971	7,88
%	22,65	23,30	//	19,35	//	20,58	//
45 до 54	6.896	5.474	79,38	868	12,59	554	8,03
%	12,68	12,43	//	15,33	//	11,74	//
55 до 64	3.992	3.111	77,93	599	15,01	282	7,06
%	7,34	7,07	//	10,58	//	5,98	//
65 и више	1.928	1.393	72,25	416	21,58	119	6,17
%	3,55	3,17	//	7,35	//	2,52	//
укупно познатих	54.370	43.992	80,91	5.660	10,41	4.718	8,68
непознато	1.460	778	53,29	594	40,68	88	6,03
%	2,61	1,74	//	9,50	//	1,83	//
укупно	55.830	44.770	80,19	6.254	11,20	4.806	8,61

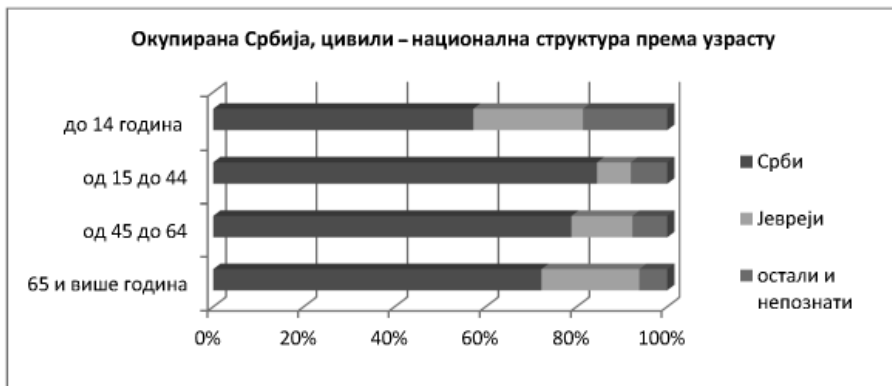
АМЖГ, База података „Жртве рата 1941–1945“

Графикон 6

Са учешћем од четири петине међу страдалим цивилима, Срби су одредили старосну структуру укупних губитака окупиране Србије. Три четвртине страдалих Срба чинили су цивили узраста од 15 до 44 године старости (72,08%), пошто су представљали потенцијално највећу претњу окупатору. Уништавани у тоталу, Јевреји су имали потпуно другачију старосну структуру претрпљених губитака. Међу њима су деца до 14 година представљала шестину губитака, што је било 3,27 пута веће учешће овог узраста него међу страдалим Србима и нешто веће него код припадника осталих и непознатих националности. Такође, учешће старијих од 65 година, који су представљали четрнаестину губитака Јевреја, било је 2,32 односно 2,92 пута веће него код страдалих Срба и припадника осталих и непознатих националности. Са друге стране, узраст који је обухватао страдале од 14 до 44 године старости је међу страдалим Јеврејима (46,56%) имао 1,45 пута мању заступљеност него што је она била у губицима цивила српске националности.

Графикон 7

Заступљеност Јевреја од деветине укупних губитака цивила није била иста у свим узрасним групама. Јевреји су представљали четвртину свих страдалих цивила узраста до 14 година (2,32 пута већим уделом него у укупним губицима) и петину губитака узраста од 65 и више година старости (двоструко већи удео од удела у укупним губицима). Са друге стране, удео у губицима старосних група од 15 до 44 године (7,47%) био је 1,39 пута мањи од њихове заступљености у укуп-

ним губицима.²⁹ Номинално мањи од губитка Срба у свим старосним групама страдалих цивила, претрпљени губитак Јевреја је, с обзиром на учешће два народа у популацији окупиране територије, у узрасној групи до 14 година био реално 108,76 пута већи, у групи од 15 до 44 године 22,79 пута већи и у доби од 65 и старијих реално 76,94 пута већи.

Међу страдалим цивилима са територије окупиране Србије присутне су биле све професије које су постојале у предратном друштву.³⁰ Две петине претрпљених губитака цивила чинили су пољопривредници, по седмину радници и издржавана лица, осмину привредници, уз значајна учешћа службеника и стручњака, као и ученика и студената међу страдалим. Различите националности заступљене у губицима цивила имале су другачију професионалну структуру страдалих.

29 Удео Јевреја у губицима старосних група од 45 до 64 године старости (13,47%) био је 1,20 пута већи од њихове заступљености у укупним губицима.

30 Делимично сагледавање професионалне структуре становништва територије окупиране Србије је приближно могуће преко података пописа становништва из 1931. године уз уважавање чињенице да је у десетогодишњем развоју друштва до почетка рата дошло до промена у професионалној структури услед развоја индустрије, унапређења школског система, развоја администрације, како државне тако и привредне, као и да су велики делови бановина укључених у ову територију били и у саставу других окупационих зона. На простору који је касније био територија окупиране Србије присутне су регионалне разлике у социјално-економској структури становништва. У Дунавској бановини, чији је највећи део ушао у састав окупиране Србије, радници (заједно са надничарима и слугама, те шегртима) су чинили 12,85% популације, чиновници и намештеници (рачунајући и припаднике војске) 1,90%, привредници (самостални и закупци у индустрији и занатима, трговини, кредитима и саобраћају) 3,23%, у Моравској бановини, која се готово цела нашла у саставу окупиране Србије, било је 3,71% радника, 1,15% чиновника и 1,43% привредника, у већем делу Управе града Београда, која се нашла у новоформираној територији (Београд и Панчево), било је 23,87% радника, 12,99% чиновника и 6,71% привредника, док је у делу Дринске бановине, која се мањим делом нашла у саставу окупиране Србије, било 4,49% радника, 1,53% чиновника и 1,56% привредника. *Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931. godine, Prisutno stanovništvo po glavnom zanimanju*, knjiga IV, (Sarajevo: Državna štamparija, 1940), 116–117, 158–159, 186–187, 334–335. Према немачким подацима, у Србији је у непољопривредним производним и услужним делатностима радило око 160.000 људи, 80.000 у индустрији и рударству, било је 45.000 занатлија, а остали су радили у трговини и другим услужним делатностима. Драган Алексић, *Привреда Србије у другом светском рату*, (Београд: ИНИС, 2002), 325. С обзиром на број становника, у популацији окупиране Србије било је око 1,93% радника и 1,93% привредника и услужних делатника. На основу броја ученика и студената у бановинама КЈ у школској 1938/39. и средњошколски ученици су представљали 9,37% становништва Управе града Београда, 1,70% у Дунавској бановини, 1,21% у Моравској и 1,64% у Дринској бановини. Љубодраг Димић, *Културна политика Краљевине Југославије 1918–1941, I–III*, (Београд: Стубови културе, 1997), 187–189.

Табела 9 – Окупирана Србија – професионална структура
губитака цивила према националној припадности

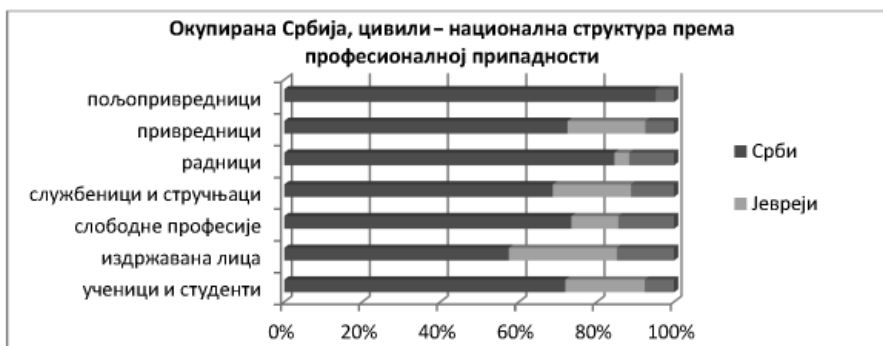
Цивили ОС - узраст	Укупно	Срби	%	Јевреји	%	Остали и непознати	%
пољопривредници	21.735	20.731	95,38	20	0,09	984	4,53
%	39,92	46,94	//	0,36	//	20,91	//
привредници	6.353	4.604	72,47	1.277	20,10	472	7,43
%	11,70	10,42	//	22,92	//	10,03	//
радници	8.357	7.062	84,50	323	3,86	972	11,63
%	15,35	15,99	//	5,80	//	20,66	//
војска и полиција	848	694	81,84	2	0,23	152	17,92
%	1,56	1,57	//	0,03	//	3,23	//
службеници/ стручњаци	3.809	2.617	68,70	767	20,14	425	11,16
%	7,00	5,92	//	13,76	//	9,03	//
слободне професије	878	645	73,46	106	12,07	127	14,46
%	1,61	1,46	//	1,90	//	2,70	//
издржавана лица	7.944	4.564	57,45	2.201	27,71	1.179	14,84
%	14,59	10,33	//	39,51	//	25,05	//
ученици и студенти	3.914	2.814	71,89	804	20,54	296	7,56
%	7,19	6,37	//	14,43	//	6,29	//
остала занимања	247	157	63,56	23	9,31	67	27,12
%	0,45	0,35	//	0,41	//	1,42	//
лични приходи	302	243	80,46	37	12,25	22	7,28
%	0,55	0,55	//	0,66	//	0,47	//
незапослени	56	35	62,50	12	21,43	9	16,07
%	0,10	0,08	//	0,21	//	0,19	//
укупно познато	54.443	44.166	81,12	5.572	10,23	4.705	8,64
непознатих занимања	1.387	604	43,55	682	49,17	101	7,28
%	2,48	1,35	//	10,90	//	2,01	//
укупно	55.830	44.770	80,19	6.254	11,20	4.806	8,61

АМЖГ, База података „Жртве рата 1941-1945“

Као најбројнији народ у губицима цивила, Срби су одредили професионалну структуру укупних губитака, с тим што је код њих била нешто већа заступљеност пољопривредника у губицима (1,17 пута), а мања издржаваних лица (1,41 пута). У холокаусту уништена јеврејска заједница³¹ је имала потпуно другачију професионалну структуру губитака. Издржавана лица су представљала две петине губитака Јевреја, што је било 3,82 пута веће учешће него међу страдалим цивилима српске националности. Специфичности социјално-економске структуре Јевреја у предратном друштву утицале су и на професионалну структуру губитака. Тако су привредници, који су представљали четвртину губитака Јевреја, били 2,20 пута заступљенији него у губицима Срба, службеници, стручњаци и припадници слободних професија (15,66%) 2,12 пута, а ученици и студенти 2,26 пута.

31 Приближно сагледавање социјално-економске структуре Јевреја окупирани Србије могуће је преко њеног сагледавања у југословенским оквирима, али треба узети у обзир утицај Београда као административног, политичког, економског, просветног, културног центра државе на професионалну структуру популације, посебно Јевреја, од којих је највећи део живео у њему. Према непотпуним подацима из 1938. године у Јеврејској заједници Југославије било је 0,15% пољопривредника, 12,60% привредника, 4,30% радника, 8,05% службеника, стручњака и припадника слободних професија, 10,30% ученика и студената и 64,60% свих других занимања. Perera, „Neki statistički podaci o Jevrejima“, 145–146. Пореске обавезе у верским општинама дају делимичан увид у професионалну структуру београдских Јевреја 1940, уз напомену да су порез плаћали само имућнији, односно они који су се квалификовали. Међу 2.002 пореска обвезника сефардске општине 27% су били трговци, 21% чиновници или намештеници, 8% занатлије, 4% лекари и инжењери. Од 1.091 обвезника ашкенаске општине 25% су били чиновници, 20% трговци, 8% припадници слободних професија, 6% занатлија. Harijet Pas Frajdenrajh, „Jevreji Beograda između ratova“, *Jevrejski istorijski muzej Zbornik* 6, (Београд, 1992), 366. На територији Управе града Београда 1939. године било је 346 занатлија, 1.102 трговца, трговачка агента и путника, 70 индустријалаца, 24 банкара и мењача, док је у Моравској бановини било 18 занатлија, 43 трговца, 3 индустријалца, 6 банкара. Небојша Поповић, *Јевреји у Србији 1918–1941*, (Београд: ИСИ 1997), 103.

Графикон 8

Јевреји су представљали деветину укупно страдалих цивила окупиране Србије, али нису имали исти удео у губицима свих професионалних група. Они су представљали четвртину свих страдалих издржаваних лица, што је био 2,71 пут већи удео од њихове заступљености у укупним губицима. Уништење јеврејске заједнице је оставило велике последице на будући економски и интелектуални развој друштва пошто су они представљали по петину страдалих привредника, службеника и стручњака, те ученика и студената, што је био двоструко већи удео у губицима тих професионалних група од удела Јевреја у укупним губицима цивила, као и осмину страдалих припадника слободних професија.

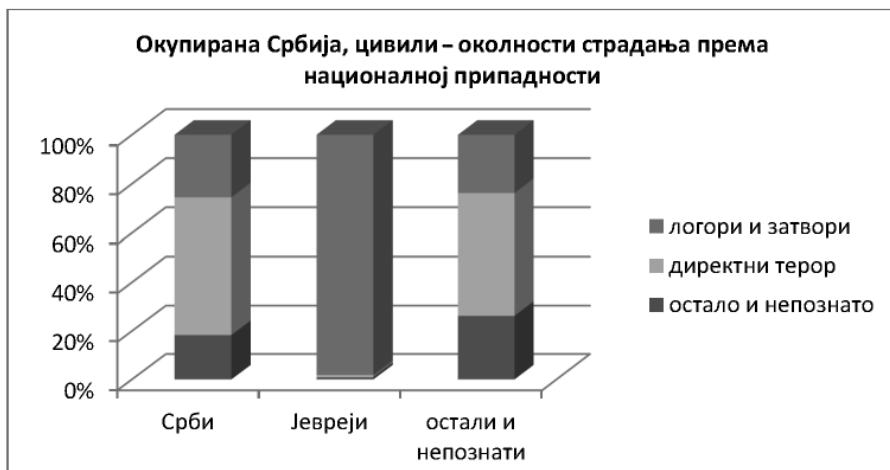
Цивили са територије окупиране Србије су током рата губили животе у различитим околностима. Половину губитака представљају су они који су страдали у директном терору, широко постављеној дефиницији која је обухватала све од појединачних убистава до масовних злочина. У логорима и затворима живот је изгубила трећина страдалих цивила, док се шестина губитака односила на све друге околности (приликом борби и бомбардовања, на принудном раду...) или је било непознато. Околности страдања нису биле једнаке код свих националности заступљених у губицима цивила окупиране територије.

Табела 10 – Окупирана Србија – околности страдања цивила према националној припадности

Цивили ОС, околности страдања	Укупно	Срби	%	Јевреји	%	Остали и непознати	%
логор/затвор	18.696	11.417	61,07	6.138	32,83	1.141	6,10
%	33,49	25,50	//	98,14	//	23,74	//
директни терор	27.625	25.159	91,07	63	0,23	2.403	8,70
%	49,48	56,20	//	1,01	//	50,00	//
остало/ непознато	9.509	8.194	86,17	53	0,56	1.262	13,27
%	17,03	18,30	//	0,85	//	26,26	//
Укупно	55.830	44.770	80,19	6.254	11,20	4.806	8,61

АМЖГ, База података „Жртве рата 1941–1945“

Графикон 9

За разлику од Срба и припадника осталих националности, од којих је три петине односно половина изгубила животе у директном терору, страдање Јевреја са окупиране територије је било готово искључиво везано за претходни боравак у концентрационом ло-

гору, с тим што су готово сви (96,37%) изгубили животе у логорима у окупираној Србији.³² Заступљеност страдалих у логорима у губицима Јевреја је била четвороструко већа него код Срба или припадника осталих и непознатих националности (3,85 односно 4,13 пута). Свега педесети део претрпљених губитака Јевреја није био повезан са концентрационим логорима.

Повезаност губитака Јевреја окупиране Србије са концентрационим логорима одредила је њихове уделе у околностима страдања. У холокаусту страдали Јевреји су представљали трећину свих цивила окупиране Србије страдалих у логорима и затворима, што је био 2,93 пута већи удео у претрпљеним губицима у овим околностима од њихове заступљености у укупним губицима цивила окупиране територије. Са друге стране, њихов удео међу страдалима у директном терору или у осталим и непознатим околностима је био занемарљив.

У масовном страдању цивила са територије окупиране Србије, у холокаусту страдали Јевреји су се по много чему издвајали по претрпљеним губицима. Од нациста унапред одређени за уништење, Јевреји су имали учешће у губицима цивила (11,20%) које је било 33,94 пута веће од њиховог учешћа у становништву окупиране територије (0,33%). С обзиром на заступљеност у популацији, губици Јевреја су били реално 36 пута већи од страдања Срба као најбројнијих у претрпљеним губицима цивила. Страдање јеврејске заједнице, отпочето прве године рата, за разлику од свих других народа, практично је било окончано њиховим уништењем у 1942. години. Тада су Јевреји представљали две петине претрпљених губитака цивила. У холокаусту уништени Јевреји су чинили трећину страдалих цивила Београдског региона и две петине губитака цивила Баната. Учешће

32 Као централна места холокауста у окупираној Србији издвајају се логори Сајмиште (Јуденлагер Семлин) и Топовске шупе (Јеврејски пролазни логор у Београду) у којима је живот изгубило 88,11% свих Јевреја страдалих у логорима (Сајмиште 57,85% и Топовске шупе 30,25%; опширније видети у: Svetković, „Logori Topovske šupe i Sajmište“, 69–92). Од осталих логора издвајају се Црвени крст у Нишу и Бањица у Београду, као логори на окупираној територији, Јасеновац (НДХ) на територији осталог дела Југославије и од логора у иностранству Аушвиц и Треблинка. Цветковић, „Холокауст у Србији“, 129–130, 132–135.

жена међу страдалим Јеврејима је било 3,61 односно 1,97 пута веће него у губицима Срба и припадника осталих и непознатих националности. Јеврејке су чиниле готово трећину свих страдалих жена (29,67%) окупираних територија. Уништавани као народ у целини, Јевреји су имали велико учешће у губицима особа млађих од 15 и старијих од 65 година (3,27 односно 2,32 пута веће него код Срба) и они су представљали четвртину свих страдалих до 15 година и петину губитака цивила узраста 65 година и старијих. Њихово страдање је оставило крупне последице на економски и друштвени развој у послератном периоду, пошто су представљали по петину претрпљених губитака привредника, службеника и стручњака, те ученика и студената. Губитак живота који је био повезан са претходним боравком у концентрационом логору проузроковао је да су Јевреји представљали трећину губитака цивила окупираних Србије страдалих под овим околностима.

Извори и литература

Необјављени извори

- Архив Југославије (АЈ). Фонд 179 „Попис Жртве рата 1941–1945“ из 1964. године.
- Архив Музеја жртава геноцида (АМЖГ). Фонд „Жртве рата 1941–1945“ и база података „Жртве рата 1941–1945“

Објављени извори

- *Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. 3. 1931. godine*, knjiga I: Prisutno stanovništvo, broj kuća i domaćinstava. Beograd: Državna štamparija, 1937.
- *Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931. godine*, knjiga II: Prisutno stanovništvo prema veroispovesti. Beograd: Državna štamparija, 1938.
- *Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. 3. 1931. godine*, knjiga III: Prisutno stanovništvo po pismenosti i starosti. Beograd: Državna štamparija, 1938.
- *Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931. godine*, Prisutno stanovništvo po glavnom zanimanju, knjiga IV. Sarajevo: Državna štamparija, 1940.
- *Demografska statistika, Stanovništvo predratne Jugoslavije po veroispovesti i maternjem jeziku po popisu od 31-III-1931. god., pregled po srezovima.*

Beograd: Državni statistički ured Demokratske Federativne Jugoslavije, 1945.

- *Демографска статистика, Становништво по вероисповести и ма-терњем језику по попису од 31-III-1931. године, Србија са Војводином и Косово-Метохијом, Преглед по општинама.* Београд: Државни статисти-чки уред Демократске Федеративне Југославије, 1945.
- *Žrtve rata 1941–1945 (rezultati popisa).* Beograd: Savezni zavod za statistiku 1966; reprint Beograd, 1992.

Литература

- Алексић, Драган. *Привреда Србије у другом светском рату.* Београд: ИНИС, 2002.
- Bauer, Yehuda. „Is the Holocaust explicable“. *Израелско-српска научна раз-мена у проучавању холокауста / Israeli-Serbian academic exchange in Holocaust research*, ур. Јован Мирковић, 147–167. Београд: Музеј жрта-ва геноцида, 2008.
- Begović, Sima. *Logor Banjica 1941–1945.* Beograd: ISI, 1989.
- Божовић, Бранислав. *Страдање Јевреја у Београду 1941–1944.* Београд: МЖГ, 2012.
- Божовић, Бранислав. *Специјална полиција у Београду 1941–1944.* Бео-град: Завод за уџбенике, 2014.
- Browning, Christopher. „The final Solution in Serbia. The Semlin Judenlager. A case Study“. *Yad Vashem Studies XV*, (1983), 55–90.
- Brauning, Krisofer. „Коначно решење у Србији – Judenlager на Сајмишту – студија случаја“. *Јеврејски историјски музеј Зборник 6*, (1992), 407–428.
- Бркић, Станиша. *Име и број, Крагујевачка трагедија 1941.* Крагујевац: Спомен парк Крагујевачки октобар, 2007.
- Svetković, Dragan. „Gubici pripadnika partizanskog pokreta sa teritorije Jugoslavije 1941–1945“. *Doktorska disertacija, Univerzitet u Beogradu, Fi-lozofski fakultet, Odeljenje za istoriju*, 2016.
- Цветковић, Драган. „Холокауст у Србији (немачко окупационо под-ручје) – нумеричко одређење и квантитативна анализа“, *Токови исти-рије 3/2017*, 111–142.
- Svetković, Dragan. „Logori Topovske šupe i Sajmište kao centralna mesta holokuasta u Okupiranoj Srbiji – numeričko određenje i kvantitativna analiza“, *Istorija 20. veka 1/2018*, 69–92.
- Ђулибрк, Јован. *Историографија холокауста у Југославији.* Београд: ПБФ и ИТИ, 2011.
- Dimić, Ljubodrag i Milan Ristović. „Uvodna studija“. U: *Logor Banjica – logoraši, objavljeni izvori*, ur. Branka Prpa, 009–049. Beograd: Istorijски архив Beograda, 2009.
- Димић, Љубодраг. *Културна политика Краљевине Југославије 1918–1941*, књига II. Београд: Стубови културе, 1997.

- Филиповић, Станоје. „Немачки злочини у Јадру 1941. године“. *Јадар у прошлости*, ур. Петар Бојић и др., 497–575. Лозница: Музеј Јадра, 1990.
- Filipović, Stanoje. *Logori u Šarpcu*. Novi Sad: SUBNOR SR Srbije, 1967.
- Frajdenrajh, Harijet Pas. „Јевреји Београда између ратова“. *Јеврејски историјски музеј Зборник* 6, (1992), 365–371.
- Глишић, Венцеслав. *Терор и злочини нацистичке Немачке у Србију 1941–1944*. Београд: Институт за историју радничког покрета Србије, 1970.
- Ivanović, Mladenka. *Јевреји у Југославији (1944–1952), Крај или нови početak*. Београд: INIS, 2009.
- *Kladovo transport / The Kladovo transport*, zbornik radova sa okruglog stola, ur. Andrej Mitrović. Београд: ЈИМ, 2006.
- Koljanin, Milan. *Немачки логор на београдском Сајмишту 1941–1944*. Београд: ISI, 1992.
- Кољанин, М. „Истраживање холокауста у Југославији“. *Израелско-српска научна размена у проучавању холокауста / Israeli-Serbian academic exchange in Holocaust research*, ур. Јован Мирковић, 264–273. Београд: Музеј жртава геноцида, 2008.
- Крејаковић, Силивија. *Идентитети жртава стрељаних у Краљеву октобра 1941*. Београд: МЖГ, 2013.
- Lebl, Ženi. *Do „konačnog rešenja“: Јевреји у Београду 1521–1942 (Bis zur „Endlösung“: Juden in Belgrad)*. Белград: Ћигоја, 2001.
- *Logor Banjica – logoraši, objavljeni izvori*, ur. Branka Prpa. Београд: Историјски архив Београда, 2009.
- Миловановић, Мирослав. *Немачки концентрациони логор на Црвеном крсту у Нишу и стрељање на Бубњу*. Београд: ИСИ, СУБНОР Ниша и ИРО Народна књига, 1983.
- Manoschek, Walter. „Serbien ist Judenfrei“. *Militarsche Besatzungspolitik und Judenvernichtung in Serbien 1941/42*. Минхен: R. Oldenburg, 1993. doi: 10.1524/9783486595826
- Manošek, Valter. *Holokaust u Srbiji, Vojna okupaciona politika i uništavanje Јевреја 1941–1942*. Београд: Службени лист СРЈ, 2007.
- Milić, Miodrag. *Југословени у концентрационим логорима Матхаузен*. Београд: ISI, 1992.
- Озимић, Небојша и др. *Жртве логора Ниша (1941–1944)*. Ниш: Музеј града Ниша, 2014.
- Озимић, Небојша. *Јевреји у логору на Црвеном крсту*. Ниш: Народни музеј Ниш, 2014.
- Ристовић, Милан. *У потрази за уточиштем, Југословенски Јевреји у бекству од холокауста 1941–1945*. Београд: Службени лист СРЈ, 1998.
- Ristović, Milan. „Југославија и јеврејске избеглице 1938–1941“. *Историја 20 века* 1/1996, 21–43.
- Romano, Jaša. *Јевреји Југославије 1941–1945 жртве геночида и учесници народноослободилачког рата*. Београд: ЈИМ, 1980.

- Perera, David. „Neki statistički podaci o Jevrejima u Jugoslaviji u periodu od 1938. do 1965. godine“. *Jevrejski almanah 1968–1970*, 135–148. Beograd, 1971.
- Pisari, Milovan. *Stradanje Roma u Srbiji za vreme holokausta*. Beograd: Forum za primenjenu istoriju, 2014.
- Popov, Branislav Miša. *Nemački zatvori i koncentracioni logori u Banatu 1941–1944*. Beograd: ISI, 1992.
- Поповић, Небојша. *Јевреји у Србији 1918–1941*. Београд: ИСИ, 1997.
- Shelach, Menachem. „Sajmište – an extermination camp in Serbia“. *Holocaust and Genocide Studies*, Vol. 2, No. 2 (1987), 243–260. doi: 10.1093/hgs/2.2.243
- Živković, Nikola. *Ratna šteta koju je Nemačka učinila Jugoslaviji u drugom svetskom ratu*. Beograd: ISI, 1975.
- Žugić, Tomislav, Miodrag Milić. *Jugosloveni u koncentracionom logoru Aušvic 1941–1945*. Beograd: ISI, 1989.

Summary

Dragan Cvetković

Holocaust as an Extreme Form of Civilian Casualties in Occupied Serbia – Numerical Determination and Quantitative Analysis

Abstract: This paper is an attempt to show the victims of the Jewish community from the territory of occupied Serbia on the basis of the partially revised list „Victims of War 1941–1945“, comparable with the losses of other nationalities. The article deals with the territorial belonging of the killed Jews and members of other nationalities, their gender, age and professional structure, and the circumstances of their suffering.

Key words: Holocaust, occupied Serbia, Jews, Serbs, population, regions, gender, age and professional structure, concentration camps

The losses of Jews in the Holocaust were separated from the massive killing of civilians from the territory of occupied Serbia for many reasons. Destined in advance to destruction from the Nazis, Jews accounted to 11.20% of the losses, which was 33.94 times higher than their share in the population of the occupied territory (0.33%). Given the presence in the population, the real losses of the Jews were 36 times bigger than the number of killed Serbs who suffered the greatest number of civilian casualties (80.19%). The extermination of the Jewish community started in the first year of the war, and unlike all other nations, practically ended by its destruction in 1942, in which they represented two-fifths of the losses incurred by then (39.37%). In the Holocaust, destroyed Jews made up one third of the victims of the Belgrade region and two-fifths of the civilians losses in Banat. The share of women amongst the exterminated Jews (47.02%) was 3.61 and 1.97 times higher compared to the losses of Serbs and members of other and unknown nationalities, respectively. The Jews accounted for almost a third of all killed women (29.67%) in the occupied territory. Completely destroyed as a nation, Jews had a large share among the casualties under 15 and over 65 years of age (3.27 or 2.32 times more than Serbs), and they accounted for a quarter of all casualties aged up to 15 and a fifth of civilian casualties aged 65 and older. Their destruction

left a major impact on economic and social development in post war period, since they represented one-fifth of the losses that businessmen, officials and experts, secondary school and university students suffered. The loss of life that was associated with the previous stay in the concentration camp made Jews account for one third of the loss of civilians of the occupied Serbia who were victims under these circumstances.